

ASKERLİK TERİMLERİ OLARAK TÜRKÇE SÖZLÜK'TEKİ RÜTBELER VE UNVANLAR ÜZERİNE

Ali DOĞAN*

Özet

Bilindiği üzere bir dilde bir kavramı karşılamak için çeşitli yollar kullanılarak terimler türetilmiş ve yeni kavramlar için de türetilmeye devam etmektedir. Bu çalışmada Türkçe Sözlük'te (2011) "ask." kısaltması ile işaretlenen askerlik terimleri içerisindeki rütbe ve unvanları karşılayan terimler; yapı, köken ve anlam bakımından değerlendirilmiştir. Burada değerlendirme yapılırken terim yapma yollarından yapım ekleriyle kök ve gövdelerden türetilen, kelime birleştirme yoluyla türetilen, çağrışım yoluyla türetilen, genel dilden kelime aktarma yoluyla türetilen, yabancı kökenli ve karışık yapıya terimler başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe Sözlük, terim, askerlik, unvan, rütbe yapı, köken, anlam.

Abstract

As it is known, terms are derived from various ways to describe a concept in a language and continue to be derived for new concepts. In this study, the terms that meet the ranks and titles in the military terms marked with the abbreviation "ask." In Turkish Dictionary (2011) are evaluated in terms of structure, origin and meaning. While evaluating here, terms that are derived from the ways of making terms with the suffixes of construction are derived from roots and stems, derived from word association, derived from association, derived from the general language by word transfer, foreign origin and mixed structure terms are examined under the titles.

Key Words: Turkish Dictionary, term, military, title, rank, structure, etymon, meaning.

Giriş

Dil içindeki yaygınlığı, dolaşımları da sınırlarlar. Belirli bir anlam çerçevesine sahip; teknik, sanat, meslek kollarıyla ilgilenenler arasında kısa yoldan iletişimi sağlayan sözcüklere *terim* denir. Dillerin söz dağarcıkları değişik söz dilimlerinden oluşur. Bu dilimlerden biri de terimlerdir. Anlamları kesin olup kişiden kişiye değişmeyen bu sözcükler; bilim, teknik, sanat, meslek dallarıyla ya da çeşitli konularla ilgili özel ve belirli kavramları karşılarlar. (Özdemir, 1973, s.11)

Karaman (2017) terimlerin özelliklerini "kavramlar hakkında konuşulurken kullanılan sembollerdir, bir veya birden fazla sözcükten, tamlamadan veya simge gibi değişik öğelerden oluşabilirler, bir bilimdalına, bir bilgi alanına, sanata, mesleğe, ticarete özgü nesnel özellikler taşırlar, belli bir kullanım alanı için

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ali-dogan@hacettepe.edu.tr

anlamları açık bir biçimde tanımlanmıştır ve bağlamlarına göre değiştirilemezler, anlamları sözcükten daha kesindir” şeklinde sıralar.

“Osmanlı Türkçesinde terim için kullanılan sözcük *ıstılah* idi... Sözlüklerimizde Arapça kökenli *ıstılah* sözünün karşılıkları arasında *ittifak* da yer almaktadır. *İttifak* sözü de *ıstılah* da anlaşma, uzlaşma, bağlaşma, ve oy birliği demektir. *İstılah* sözünün kökeninde ise *sulh* vardır. Terimler bir uzlaşmayla, bir anlaşmayla, kısacası *sulh* ile verilen adlar olduğu için *ıstılah* diye adlandırılmıştır.” (Akalin vd., 2015, s.7) *Terim* sözcüğü ise Latince sınıır, son anlamına gelen *terminus* kelimesine benzetilerek *derle-* fiilinin Eski Türkçedeki şekli olan *ter-* fiiline *-im* fiilden isim yapım eki getirilerek türetilmiştir. (Zülfikar, 2011, s.20)

“Terimlerin uzlaşma sonucu verilmesi, bildirdiği anlamın ilgililerce kavranması, onları bilimsel çalışmalarda, iş ilişkilerinde, anahtar sözcük konumuna getirmektedir. Bir kurumda çalışanların, iş akıcılığı ve iş güvenliği sağlanması için aynı terimleri kullanması, aynı meslek dilini konuşması gerekir. Aynı kavramlardan söz eden kişilerin, farklı adlandırmalar, dolayısıyla farklı terimler kullanması yanlış anlaşılmalara yol açabileceği gibi düzeltilemeyecek olumsuzluklar da ortaya çıkabilir. Bu bakımdan kurum ve kuruluşlarda, işletmelerde terim ortaklığının sağlanması, çalışanların sağlıklı bir iş ilişkisi ve iletişimi kurması, verimliliğin artması için gereklidir.” (Akalin vd., 2015, s.7)

Bilindiği üzere terimler, çeşitli bilim dallarına, sanat ve meslek kollarına özgü kavramları karşılayan sözcüklerdir. Yani her sanat dalının her meslek kolunun kendine özgü terimleri vardır. Çalışmamıza kaynaklık eden Türkçe Sözlük’te bu sanat ve meslek kolları içerisinde kullanılan terimler, mensup oldukları sanat veya mesleklerin adlarının kısaltmalarıyla işaretlenmiştir (Örneğin askerlik terimleri için ask.). Biz ise bu sözlükte *ask.* olarak kısaltılmış askerlik terimleri içerisindeki rütbe ve unvanları karşılayan terimleri inceledik. Türkçe Sözlük’teki askerlik terimleri içerisinde yaklaşık %20’sini oluşturan rütbe adları ve unvanlar askerî birlikleri sevk ve idare eden komutanlarla, sevk ve idare edilen personel arasındaki ayrımı ifade ederler.

“Sosyal, siyasal, askerî vb. gelişmelere göre değişebilen rütbe ve birlik adları aynı zaman da kültürel yönelişe de işaret eder. İslam öncesinin kagan, beg, tigin; sü vb. terimleri, yerlerini İslami Dönemde sultan, emir, şehzade; asker vb. yeni terimlere bırakır. Değişen sosyokültürel iklimlerle rütbe adlarında general/amiral/mareşal gibi Batı kökenli terimler de görülmeye başlar. Türkiye Cumhuriyeti’nde birkaç rütbe adı ile sınırlı kalan bu ödünçlemeler, Sovyet bakiyesi Türk cumhuriyetlerinin silahlı kuvvetlerinde daha geniş ölçeklidir. Ancak tarihî Türk askerî terminolojisinin beg (bay), binbaşı, yüzbaşı, çavuş, onbaşı vb. en eski rütbe adları, günümüzde de Türk ordusu tarafından kullanılmaktadır. Uluslararası gezgin kültür sözlerinin birer örneği olarak başka dillerde de yer alan bu rütbe adları, aynı zamanda Türk ordusunun iki bin yılı aşan kurumsal geleneğinin ifadesidir.” (Eker, 2006, s. 328)

Çalışmadaki terimleri tespit etmek ve terimlerin ifade ettikleri kavramları açıklamak için Türkçe Sözlük’ün 11. baskısına; Terimlerin kökenleri hakkında fikir sahibi olmak için Eren’in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, varsa ilgili madde Tietze’nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* ama ekseri Nişanyan’ın *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* adlı etimolojik sözlüklere başvurulmuştur.

Yapım Ekleriyle Kök ve Gövdelerden Türetilen Terimler

Yapım ekleriyle kök ve gövdelerden askeri unvanlar oluşturmak için çoklukla *+IX* ve *+CX* isimden isim yapım ekleri kullanılmıştır.

+IX eki ile oluşturulanlar

+IX eki Türkiye Türkçesinin her isme gelebilen ve isimden isim ve sıfat türeten işlek eklerinden biridir. Ekin birbirine yakın veya birbirinden farklı bir işlev genişliği de vardır. Fakat ele aldığımız terimlerde şu işlevi görülmektedir:

Adlardan (bazen de sıfatlardan) “sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma” anlamlarında sıfatlar türetir: *alaylı, bahriyeli, gedikli, kuralı* vb. Bu türetmelerde +IX eki vurguludur. (Korkmaz, 2009, s.54)

alaylı

Alay, Yunancadan *alághion* ἀλάγιον yani lejyonu oluşturan askeri birliklerin her biri, askeri birim anlamına gelen alıntı bir terimdir. (Nişanyan, 2018, s. 21) Türkçede bu terim genellikle üç tabur ve bunlara bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu için kullanılır. Geldiği isme ‘bildirilen yere ait olma, mensup olma’ anlamı katan *-lı* ekiyle oluşturulmuş *alaylı* terimi ise erlikten yetişmiş, askerî okullarda okumadan başarı gösterip rütbe alan ve yükselen subay anlamına gelir. Bu terim daha sonra mecaz bir anlam kazanarak askerlik dışında da gerekli okul eğitimini görmeden kendini yetiştirmiş olan (kimse) için kullanılan bir sıfat olmuştur.

bahriyeli

Deniz Kuvvetlerine bağlı asker anlamına gelen *bahriyeli* terimi, Arapçadan alıntı bahriye “deniz işleri” sözcüğüne +*li* isimden isim yapma eki getirilerek oluşturulmuştur. Bahriye, Arapça *baħr* “deniz” sözcüğünün +*i* ekiyle yapılan nispet sıfatının dişilidir. Bu terim Arapça nispet sıfatının dişili iken son dönem Osmanlıcada bağımsız sözcük halini almıştır. Bu ekle terim oluşturma yöntemi özellikle Osmanlıcanın son dönemlerinde kurum ve disiplin adları (hariciye, dahiliye, intaniye) yapımında kullanılmıştır. Alıntı olan bahriye sözcüğü ‘ilgili olma’ işlevi olan Arapça nispet *-i*’si almış olmasına rağmen nispet *i*’sinin verdiği anlamı veren isimden +*li* ekini de almış *bahriyeli*, denizle ilgili olan yani bahriyeye mensup olan asker anlamı kazanmıştır.

gedikli

Gedik, Orta Türkçe *gedük* “kazılmış veya oyulmuş şey” sözcüğünün Türkiye Türkçesi’ndeki hâlidir. Bu isim Eski Türkçe *kert-* veya *ket-* “oymak, çentmek” fiilinden türetilmiştir. “Türkçe bir kelime olan gedik ‘eksik, kusur; yıkık yer, duvarda açılan çatlak’ anlamlarına gelir. Terim olarak ise inhisar ve imtiyaz esasına dayanan askeri, idarî, hukukî ve iktisadî manalar ifade etmektedir. Askerî alanda gedik, savaşçı sınıfından sayılmadığı halde terfi ederek zabıt olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askerî sınıfların kadroları için kullanılmıştır.” (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996, s. 541-543) Günümüzde askeri terim olarak yarma saldırısında düşman mevzilerinde açılan yer anlamına gelir.

Mensubiyet ifadesi katan +*li* isimden isim yapma ekiyle oluşturulmuş *gedikli* terimi ise yukarıda bahsedilen askeri sınıfların kadrolarından olan personel anlamına gelmektedir. “Osmanlılarda genel olarak kadro sahibi görevlileri veya herhangi bir mevki ve görevi uzun süre işgal eden kişileri belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Gedikli tabiri Osmanlı askerî teşkilâtında kıdemli yeniçeriler için kullanılırdı.” (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996, s. 548-549) Günümüzde *gedikli*’nin karşılığı *astsubay*’dır.

kuralı

Kura, Arapça *krʿ* kökünden gelen *kurʿa(t)* “bir kabın içinden işaretli nesnelere çekmek suretiyle oynanan talih oyunu” sözcüğünden alıntıdır. Türkçeye Arapçadan alınan bu terim iki veya daha çok aday arasında

bir sıralama, bir ayırma yapılacağı zaman her birinde bir tek ad yazılı kâğıtları bir araya getirip karıştırdıktan sonra birini çekerek veya özel bir bilgisayar yazılımıyla adları belirleme, ad çekme; kime veya neye isabet edeceği önceden belli olmayan bir çekimle sonucu belirleme anlamlarına gelir. Bilindiği üzere askerlik görevi gelen birisinin görev yeri kura çekilerek belirlenir. Görev yeri belli olan asker artık askere gideceği zamanı bekler ve kurada çıkan birimine teslim olur. *kuralı* bu kurasını çekmiş, askere gitmeyi bekleyen askerler için kullanılan bir terimdir. Bu terim sahiplik ifade eden *+lı* isimden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Ama burada bu ek, kura çekme işleminin gerçekleştirilmiş olduğunu ifade eder.

+CX eki ile oluşturulanlar

“+CX eki isimden isim yapar. Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olan bu ek, getirildiği isimlere, sıfatlara genellikle bir işle uğraşma, bir işi meslek olarak yapma anlamı katar. Bu sebeple, ‘meslek eki’ diye de adlandırılır: *sıvacı, bakırcı, tatlıcı, arıcı, sütçü, dişçi, camcı, iğneci, doğramacı* vb. Bu örnekler yanında *-ci* eki bir işi kendine uğraş haline getirmiş kimseleri anlatmakta da kullanılır: *yorumcu, özleştirmeci, barışçı, teşkilatçı* vb.

Türkçeleştirme çalışmaları sırasında doğu kökenli birkaç ekin yerini almıştır.

-dar: ‘pişdar’ *öncü*, ‘veznedar’ *vezneci*, ‘emektar’ *emekçi* vb.

-kâr: ‘sanatkâr’ *sanatçı*, ‘bestekâr’ *besteci*, ‘hizmetkâr’ *hizmetçi* vb.

-î: ‘*hesabî*’ hesapçı, ‘*kemanî*’ kemancı, ‘*mektubî*’ mektupçu, ‘*hayalî*’ hayalci, ‘*nehari*’ gündüzcü vb.

‘müteşebbis’ karşılığı girişimci, ‘menfaatperest’ karşılığı çıkarıcı, ‘müeteci için gerici, ‘mürettip’ için dizgici gibi birçok kelime bu ekle karşılanmıştır.

Arapça isim-fiillerin Türkçeleştirilmesi sırasında da bu ekten yararlanılmıştır: ‘*mukallit*’ taklitçi, ‘*mümessil*’ temsilci, ‘*müddei*’ davacı, ‘*naşir*’ yayımcı vb.

Ek, *halkçı, plâncı, inatçı, mirasçı, hariciyecî, politikacı* gibi yabancı kökenli kelimelere de getirilmiştir.” (Zülfikar, 2011, s. 66)

denizci

Deniz, yer kabuğunun çukur bölgelerini kaplayan tuzlu su kütesidir. Bu sözcük Türkçede çok eskiden beri vardır. Takip edebildiğimiz en eski şekli olan Eski Türkçe *teñiz* “büyük göl, deniz”, *teñ* “denk, eşit” sözcüğünden gelmektedir. *Denizci* terimi, ‘bir işi görev olarak almış kimse’ kavramı katan *+ci* isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Genel anlamı denizle ilgili işlerde çalışan kimse olan *denizci* askeri bir unvan/terim olarak deniz kuvvetlerine bağlı *subay, astsubay* veya *er* anlamına gelmektedir.

eşkinci

Eski Türkçe *eşkin* “hızlı, akıcı, yorga yürüyen (at)” sözcüğünden türetilmiştir. Eski Türkçe sözcük *eş* “(at) yorga yürümek, dörtnala kalkmaksızın hızlı yürümek” fiilinden *+gIn* ekiyle türetilmiştir. *Eşkinci* terimi yine ‘bir işle uğraşma, bir işi meslek olarak yapma’ anlamı katan *+ci* eki getirilerek oluşturulmuştur. “Hızlı yürümek, atla hızlı hızlı gitmek anlamındaki *eş*- fiilinden yapılan *eşkin* (*eşkün*) kelimesi çabuk yürüyüslü at demektir. Atlı postacı veya yolcu manasına gelen *eşkinci* ise terim olarak

sipahilerin ve bazı geri hizmet birliklerinin sefere katılanları hakkında kullanılırdı.” (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, s. 469-471) Günümüzde ise anlamı savaşa giden eyalet askeri şeklinde.

kamacı

“1. *isim* silah olarak kullanılan, ucu sivri, iki ağzı da keskin uzun bıçak; 2. *isim*, *madencilik* açılmış olan boşluklarda tavan ve yanlardan taş veya cevher parçalarının düşmesini önlemek amacıyla tahkimat elemanları üstüne veya arkasına yerleştirilen bir tahkimat parçası; 3. *isim* kütüğü yarmak için kullanılan ucu sivri, yassı, enli çivi, takoz, kıskı; 4. *isim*, *halk ağzında* oyunda kazanılan her parti; 5. *isim*, *halk ağzında* oyunda sayı” anlamalarına gelen *kama* askeri bir terim olarak topun gerisini kapayan kapak anlamına gelir. Askerlik terimi olan *kama*, toplarda sevk barutunun, mermiyi namlu doğrultusunda hareket ettirmek için uygulanmış olduğu basınca dayanıklı, üzerinde bulundurduğu yiv ve setlerle kendini top gövdesine kilitleyen oldukça kalın cephane yükleme kapağıdır. *Kamacı* terimi bu araçla ilgili olarak kelimeye ‘yaptığı işi bir araca bağlı olarak yürüten kimse’ kavramı katan +*ci* isimden isim yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. Top kaması yapan veya onaran kimse kavramını karşılar.

kamaracı

İtalyanca *camara/camera* oda anlamına gelen alıntı bir kelimedir. İtalyancadan alınan *kamara*, gemilerdeki odalardandır. Askeri terim olan kamaracı ise savaş gemilerinde kamara hizmeti yapan görevli er anlamına gelir. Bu terim *kamara* kelimesine ‘bir işi görev olarak almış kimse’ kavramı katan +*ci* isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur.

karacı

Kara genel dilde yeryüzünün denizle örtülü olmayan bölümü, toprak demektir. Bilindiği üzere birçok ülkede ordu farklı gruplara ayrılır: kara, hava, deniz kuvvetleri şeklinde. Kara kuvvetleri olarak ifade edilen askeri kuvvet, ordunun karadaki gücüdür. İşte bu kara kuvvetlerine mensup olan personeli ifade etmek için *karacı* terimi kullanılır. *Karacı* terimi kelimeye ‘bir işi görev’ olarak yapma anlamı katan +*ci* isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Karacı*, kara kuvvetlerine bağlı subay, astsubay veya er kavramını karşılar.

köprücü

Türkçe herhangi bir engelle ayrılmış iki yakayı birbirine bağlayan veya trafik akımının, başka bir trafik akımını kesmeden üstten geçmesini sağlayan ahşap, kâgir, beton veya demir yapı anlamına gelen *köprü*, Eski Türkçe *köprüg* “köprü” sözcüğünden gelir. “*köprünün köpür-* kökünden gelen bir türev olduğu anlaşılıyor. Bu görüş Clauson’dan başlayarak ağırlık kazanmıştır. Ancak, Clauson’un belirttiği gibi, *köpür-* köküyle köprü arasındaki anlam bağı açıklanmaya muhtaçtır.” (Eren, 1999, s. 258-259)

Köprü sözcüğüne ‘bir işle uğraşma’ anlamı katan +*cü* ekinin getirilmesiyle *köprücü* terimi oluşturulmuştur. Bu terim altı düz kayık biçimindeki dubalar üstüne köprü kuran istihkâm kıt’ası, ordunun geçeceği yollardaki köprüleri onarmak ve korumakla görevli birlik için kullanılmaktadır.

muhabereci

Muhabere, Arapça *hbr* kökünden gelen yazılı örneği bulunmayan **muḥābara(t)* “haberleşme” sözcüğünden alıntıdır. Fransızca *correspondence* karşılığı olarak 19. yy’da benimsenmiş Yeni Osmanlıca sözcüktür. Modern Arap dillerinde de kullanılır. *Muhabereci* muhabere yani haberleşme sınıfından olan asker demektir. Bu terim Arapça *muhabere* alıntı sözcüğüne ‘bir işi görev olarak almış kimse’ kavramı katan +*ci* isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur.

tankçı

İngilizce *tank* “zırhlı savaş aracı” sözcüğünden alıntıdır. İngilizce sözcük su deposu, sarnıç anlamına gelir. Günümüzde zırhlı ve silahlı, tekerlekleri paletli, motorlu savaş taşıtı anlamında olan *tank* “I. Dünya Savaşında aracın güvenlik dolayısıyla kullanılan kod adıdır.” (Nişanyan, 2012, s. 603) Tank kullanan veya tankla birlikte savaşan asker anlamına gelen *tankçı* terimi ise ‘bir işle uğraşma’ anlamı katan +*çı* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur.

topçu

Top Eski Türkçe *tōp* “1. yuvarlak nesne, küre, 2. bütün, tüm” sözcüğünden gelir. Bilindiği üzere *top* sözcüğünün birden çok anlamı vardır. Ama biz burada konumuzla alakalı gülle veya şarapnel atan büyük, ateşli silah olan *top*’u değerlendireceğiz. Bu silah adını atılan malzemeden yani yuvarlak bir şekli olan gülle ya da top mermisinden almaktadır. Top zamanla bir yan parça olmaktan çıkmış, silahın adı haline gelmiştir. *Top* eskiden som taş veya demirden, yuvarlak bir biçimde yapılırken, günümüzde çelikten, silindir ve bir ucu sivri bir biçimde yapılır. *Topçu* terimi de kelimeye ‘yaptığı işi bir araca bağlı olarak yürüten kimse’ kavramı katan +*cı* eki getirilerek, bu silahı kullanan askeri personeli ifade etmek için oluşturulmuştur.

yoklamacı

Öncelikle *yoklama* terimine bakmak gerekirse bulunmayan, mevcut olmayan (nesne, kimse vb.), var karşıtı anlamına gelen *yok* sözcüğünden Türkiye Türkçesinde +*lA-mA* birleşik ekiyle türetilmiş terimdir. +*lAmA* ekine bakacak olursak:

+lAmA

İsimden isim yapar. İsimden fiil yapan -*la* eki ile -*ma* mastar ekinden oluşan bu birleşik ek, bazı örneklerde kalıplaşmıştır: *şekerleme*, *çabalama*, *bölümlene*, *sağlama*, *gübreleme*, *balıklama*, *kurbağalama*, *çivileme*, *tekleme*, *taşlama* vb. Bu birleşik ekle birçok terim oluşturulmuştur. Bu ek sözcüğe ‘yapılan işin adı, tarzı, durumu’ kavramını katar. (Zülfikar, 2011, s. 102-104)

Yoklama sözcüğünde de gördüğümüz gibi yoklama eylemi, yani bir topluluğu oluşturan üyelerin belli bir zaman ve yerde bulunup bulunmadığını anlamak için yapılan sayma işlemi, bu ek ile oluşturulmuştur. *Askerlik yoklaması* ise ilk kez askere gideceklerin nüfus kayıtlarının belirlenmesi ve askere çağırılması, askerliğini yapmış kimselerin belli bir yaşa kadar yaptırmak zorunda oldukları durum belirleme işlemleri anlamlarına gelir. Kelimeye ‘bir işi kendisine meslek veya sanat edinmiş kimse’ kavramı katan +*cı* eki bu sözcük gövdesine gelerek yoklama eylemini yapan kişiyi ifade eden *yoklamacı* terimini oluşturmuştur. Bu yapıya örnek olarak *kaplamacı* terimi verilebilir.

+XcX eki ile oluşturulanlar

“+*XcX* fiillerden iş ve meslek isimleri türeten işlek bir ektir. İstendiğinde hemen her fiilin kök veya gövdesine getirilebilir: *üzücü*, *dolandırıcı*, *yıkıcı*, *öğretici*, *güçlendirici* vb. ünlü ile biten fiillere getirildiğinde araya *y* koruyucu ünsüzü girer: *okuyucu*, *sağlayıcı* vb.

+*XcX* eki geldiği kelimeye ‘söz konusu edilen işi kendisine meslek edinen kimse, işi yapan’ kavramı katar.” (Zülfikar, 2011, s. 93)

yazıcı

Yaz- “1. hata etmek, sapmak, 2. (Oğuzca) yazı yazmak” fiilinden gelir. Tahrif etmek, bozmak anlamına gelen fiil 11. yy. dolayında veya hemen öncesinde Eski Türkçe *biti-* yerine genel kullanıma girmiştir. (Nişanyan, 2012) *yazıcı* terimi ise *yaz-* fiiline fiilden isim yapım eki olan *-ıcı* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Arapça *harafa* “tahrif etti, bozdu”, *harf* “yazı” ile Türkçedeki durum arasında bir anlam ilişkisi kurulabilir.

İşi yazı yazma olan kimse, bilgisayarda hazırlanan metnin yazılı sayfa hâlinde dökümünü veren araç, bir filmin yazılarını hazırlayan, yazıcı cihazı kullanan kimse anlamlarına gelen *yazıcı* askeri terim olarak orduda yazı işleri ile uğraşan er veya erbaş anlamına gelir.

Kelime Birleştirme Yoluyla Türetilen Terimler

“Kelime birleştirme yoluyla terim türetme 1940’lı yıllardan bu yana yoğun olarak kullanılan bir yöntemdir. İki kelimenin bir arada bir kavramı karşılması, o kavramın tek kelimeyle ifade edilemediği durumlarda başvurulan bir yoldur. Aslında kelimeleri birleştirme düşüncesi, Cumhuriyetten önce de vardır. Bu yolda kelime türetmenin örnekleri 1940’lı yıllarda artmaya başlamış 1970’li yıllardan sonra da hız kazanmıştır.” (Zülfikar, 2011 s.165)

“Dilimizde yeni bir kavramı karşılamak için baş vurulan bir yol da iki ya da daha çok sözcüğü birleştirerek yeni bir sözcük yapmaktır. Aynı şeyi terimler için de söyleyebiliriz. Sözcüğü *eğreltiotu*, *akçaağaç*, *yerçekimi*, *atardamar*, *kafadanbacaklılar* gibi terimler birleştirme yoluyla yapılmıştır.” (Özdemir, 1973, s. 27)

Birleştirme yoluyla terim üretimi iki yolla olur. Bir çoğunluğu belirtisiz isim tamlaması adını verdiğimiz yapıda olan biçimlerdir: *şeker pancarı*, *su sığırı*, *sırık fasulyesi*, *peynir tatlısı*, *safraya kesesi*, *ses dizisi*, *ölçü çizgisi* örneklerinde görüldüğü gibi. Burada tamlanan pozisyonundaki sözcük iyelik eki alır. Bir diğer kelime birleştirme yoluyla terim oluşturma yöntemi ise sıfat tamlamalarıdır: *beyaz peynir*, *kuru yemiş*, *kuru soğan*, *açık oturum*, *açık öğretim* gibi. Örneklerde görüldüğü üzere, ilk kelime ikinci kelimeyi nitelemekte ve birlikte bir kavramı karşılamaktadır.

Verilen örnekler bakıldığında, birleştiriminin de belirli biçimleri olduğunu görürüz. Bu biçimler: *belirtisiz isim tamlaması yapısında olanlar*, *sıfat tamlaması yapısında olanlar* ve bir diğer yaygın yöntem olan *kırpma ve kısalama yöntemiyle oluşturulmuş bileşik yapıdakiler* olarak üç grupta değerlendirilebilir.

1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında Olanlar

Genellikle bu tür bileşik yapı terimler, iki adın birleşmesinden oluşur: *çanakyağrağı*, *kirazeması* gibi. Bunlardan birinci ad, ikinci adı belirlemeye yarar. Yani bir isim tamlamasından oluşur. (Özdemir, 1973, s. 27)

a. Her İki Unsuru Türkçe Olanlar

Bu başlık altında isim tamlaması yapısında olan terimlerden her iki unsuru Türkçe olanları incelenecektir.

onbaşı

On (10) sayısı ile *baş* isminden oluşan bir belirtisiz isim tamlamasıdır. *Onbaşı*, on ere kumanda eden asker, erin üstündeki ilk rütbe anlamına gelir. Tıpkı *onbaşı* gibi *yüzbaşı* ve *binbaşı* terimleri de bu şekilde oluşturulmuştur.

subaşı

Eski Türkçe *sü* “asker” ve Eski Türkçe *baş* sözcüklerinin birleşmesinden oluşturulmuş bir terimdir. İlk defa Eski Uygurcada *sü başı* örneğinde görülen *baş* kelimesiyle yapılmış belirtisiz isim tamlaması şeklinde orta rütbe olarak metinlerde görülmeye başlar. Daha sonra bu sözcük ses uyumunu girerek *su başı* şeklini almıştır. *Subaşı* Osmanlılarda kapı kulu süvarileri arasından savaş zamanında güvenliği sağlamak, barışta ise vergi toplamak için ayrılan kimse anlamına gelmektedir. Şimdi ise acemi ocaklarında küçük aşamalı subay anlamına gelir.

b. Her İki Unsuru Yabancı Kökenli Olanlar

Bu başlık altında isim tamlaması yapısında olan terimlerden her iki unsuru yabancı kaynaklı olanları görmekteyiz.

harp malulü

Arapça *harb* “devletlerin birbirleriyle diplomatik münasebetlerini keserek yaptıkları silahlı çarpışma, savaş, cenk” ile yine Arapça *illet* “hastalık” kökünden gelen; hasta, sakat, illetli anlamına gelen *ma'lül* kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir belirtisiz isim tamlamasıdır. Savaşta sakat kalmış asker için kullanılan bir terimdir.

c. Bir Unsuru Türkçe Bir Unsuru Yabancı Kökenli Olanlar

Bu başlık altında isim tamlaması yapısında olan terimlerden bir unsuru yabancı kaynaklı iken diğer unsuru Türkçe olanları değerlendirilecektir. Bunlar bitişik ve ayrı yazılanlar olmak üzere ikiye ayrılır:

I. Bitişik Yazılanlar

silahaltı

Arapça *slh* kökünden gelen *silāh* “savaş aracı, özellikle kılıç ve mızrak” sözcüğünden alıntıdır. *Silahaltı* terimi ise *silah* ve *alt* sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir isim tamlamasıdır. Silah altında olan yani eline silah verilen askerlik vazifesini yerine getirmek zorunda olan er anlamına gelmektedir.

II. Ayrı Yazılanlar

asker kaçağı

Asker ve *kaçak* kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir terimdir. *Asker*, Arapça *askar* “ordu” kelimesinden alıntıdır. Özgün kullanımı ordu anlamında kolektif bir isim olan *asker*, birey “bir ordu mensubu” anlamında 19. yüzyıl başlarından önce yazılı dilde görülmez; bu anlamda 19. yüzyıl sonuna dek *askerī* kullanılır. Kolektif anlam *askere gitmek*, *askere yazılmak* vb. deyimlerde korunmuştur. (Nişanyan, 2018, s. 52) Yani *asker* sözcüğü daha önceden ordu anlamında kullanılıyorken günümüzde askerlik görevi yapan, orduda çalışan kişi anlamına ancak son yüzyılda kavuşmuştur. *Kaçak* sözcüğü ise bağlı bulunduğu yerden veya yasadan kaçan, uzaklaşan anlamına gelir. *Kaç-* fiiline kelimeye kökteki anlama ‘yoğun bir biçimde uğramış sonuç’ kavramı katan *-ak* eki getirilmesiyle oluşturulmuş türetme bir kelimedir. *Asker kaçağı* terimi vatani görevi olan askere gitmeyen, askerlikten kaçan kişiyi karşılar.

dâhiliye subayı

Dahiliye iç işleri ile alakalı anlamına gelen Arapça alıntı bir kelimedir. *Dahiliye* bir devletin kurum ve kuruluşların iç işleridir. Bu terim ile *subay* terimi birleştirilerek *dahiliye subayı* terimi oluşturulmuştur. Bu isim tamlamasındaki *dahiliye* terimi askeri birimlerin iç işlerini ifade eder. *Dahiliye subayı* terimi askerî okul, askerî hastane vb. kuruluşlarda iç yönetimde görevli subay anlamına gelir.

emir eri

Emir Arapça *amara* “buyurdu” kökünden gelen *amîr* “buyuran, komutan, bey, prens” kelimesinden alıntıdır. *Emir eri* terimi *emir* ve *er* sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir tamlamadır. *Emir eri* teğmen ve yukarısı üst düzey subayların hizmetinde bulunan er anlamına gelmektedir. Bu terim yerine ayrıca *hizmet eri* ve *emirber* terimleri de kullanılmaktadır.

emir subayı

Emir sözcüğü ile birleştirilmiş diğer bir terimimiz de *emir subayı*dır. Devlet ve hükûmet başkanlarıyla komutanların yanında bulunan ve onların buyruklarını yazmakla, gereğinde yerine ulaştırmakla görevli *emir subayı*, emir erinin hizmetinde bulunduğu askerlerden daha üst düzeydeki askerlere hizmet eder. Burada *emir eri* ve *emir subayı* terimleri arasındaki anlam farkını *er* ve *subay* terimlerinin ifade ettikleri rütbe veya derece belirler.

hizmet eri

Arapça *hademe* kökünden gelen *hizmet* kelimesi ile *er* teriminin terkibe girmesiyle oluşturulmuş bir terimdir. Bu terim, *emir eri* ve *emirber* terimleriyle eşanlamlıdır.

kurmay başkanı

Görüldüğü üzere *kurmay* ve *başkan* kelimelerinden oluşan bir isim tamlamasıdır. *Kurmay* terimi Moğolcadan alınan *kurultay* sözcüğünden veya Fransızca *corps* “heyet”, *cour* “divan, avlu” biçimlerinden serbest çağrışımla türetilmiş anlaşıyor. Buradaki *+mAy* ekinin yapı ve işlevi meçhuldür. *Kurmay*, harp akademilerine girerek eğitimlerini başarıyla bitirmiş subay, erkânıharp anlamına gelen askeri bir terimdir. *Başkan* ismi ise Eski Türkçe *başgan* “reis, lider” kelimesinden gelmektedir. Günümüzdeki hali başan biçiminde gelmesi beklenen Eski Türkçe *başgan* kelimesi, *+kan* eki benimsenerek başkan şeklinde eski kaynaklardan faydalanarak türetilmiş bir terimdir. Yani burada *ğ>ç* değişiminin olması doğal bir durum değildir. (Nişanyan, 2018, s. 478, 81)

Kurmay ve *başkan* terimlerinden kelime birleştirme yoluyla oluşturulan isim tamlaması biçiminde olan *kurmay başkanı* ordu, tümen, tugay gibi birliklerde ve askerî akademilerde karargâh subayı için kullanılan bir terim olmuştur.

muvażzaf subay

Arapça *tavzif* “görevlendirmek” kelimesinin sıfat hali olan *muvażzaf*, kendisine bir görev verilmiş, bir hizmetle görevlendirilmiş (kimse), vazifeli anlamına gelen alıntı bir terimdir. *Subay* kelimesiyle girdiği terkib sonucunda mesleği askerlik olan subay anlamına gelen terimi oluşturur.

ordu komutanı

Ordu, Eski Türkçe *ordū/ordo* “1. in, yuva, konut, 2. hakan ve bey konağı, saray” sözcüğünden gelir. Esasen “saray, karargâh” anlamında iken 13. yüzyıldan sonra Arapça *askar* ve Farsça *gund* terimlerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Yeni Türkçe sözcük Fransızca *commandant* “komutan; süvari” sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetilip Eski Türkçe *komut-* “heyecan ve şevk vermek” +(g)An köküne atfedilmiştir. *Komuta* ve *komut* sözcükleri de daha sonra bu çağrışımla türetilmiştir. *Ordu* ve *komutan* terimlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş *ordu komutanı* terimi bir orduya komuta eden ve genellikle orgeneral rütbesinde olan askeri ifade eder. (Nişanyan, 2018, s. 634, 463)

2. Sıfat Tamlaması Yapısında Olanlar

Bileşik yapılı terimlerin kimileri de bir sıfatla bir adın birleşmesiyle oluşur: *akyuvar*, *alyuvar*, *karaciğer*, *gözlüklü yılan* vb. Bu örneklerde birinci sözcük kendisinden sonra gelen adın bir özellik ya da niteliğini belirlemektedir. (Özdemir, 1973, s. 27) Yine burada terimler; her iki unsuru Türkçe olan, her iki unsuru yabancı kaynaklı olan ve bir unsuru Türkçe bir unsuru yabancı kaynaklı olanlar olmak üzere üç grupta ele alınacaktır:

a. Her İki Unsuru Türkçe Olanlar

Bu grupta terim olarak kullanılan sıfat tamlamaları Türkçe bir sıfat ve Türkçe bir isimden oluşur. Bunlar da bitişik ve ayrı olmak üzere iki şekilde yazılır.

1. Bitişik Yazılanlar

asteğmen

Bu terimin nasıl oluşturulduğunu anlamak için öncelikle *teğmen* kelimesine bakalım. *Teğmen* Eski Türkçede değmek ulaşmak anlamına gelen *teg-* fiiline +*mAn* eki getirilerek Osmanlı Türkçesindeki *mülazım* ordu rütbesini işaret etmek için eski kaynaklardan yeniden oluşturulmuş bir terimdir. *Ast* terimi ise Türkiye Türkçesinde hiç kaydedilmemiş olan sözcük Dil Devrimi döneminde eski kaynaklarda görülen *astın* “alt” edatından türetilerek yazı diline dahil edilmiştir. (Nişanyan, 2018, s. 841) *Ast* askeri unvanlarda kendinden sonra gelen rütbenin altında olma anlamı veren bir sıfattır. Sıfat tamlaması yapısında olan *asteğmen* terimi teğmenin altı olan bir rütbeyi temsil eder. Orduda en küçük rütbeli subay bu terimle çağrılır.

astsubay

Subay bilindiği üzere silahlı kuvvetlerde asteğmenden orgeneral veya oramirale kadar rütbedeki asker demektir. *Ast* sıfatı sonrasında gelen terimin alt rütbesini ifade etmek için kullanılır. Burada *ast* ve *subay* kelimeleri birleşerek kelime anlamı olarak subayın altı olan bir rütbeyi ifade eder. Terimin karşıladığı anlam ise Silahlı Kuvvetler Yasası'na göre astsubay meslek yüksekokullarında yetişerek Silahlı Kuvvetlere katılan astsubay çavuştan astsubay kıdemli başçavuşa kadar rütbesi olan asker, gediklidir.

başçavuş

Çavuş onbaşıdan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan erbaş demektir. Çeşitli tarih dönemlerinde görülen unvanların ortak paydası “bağırarak emir vermek” eylemidir. Eski Türkçe *çav* “ses, nida” adı mevcut olmakla beraber **çav-* fiili kaydedilmemiştir. Ancak Kaşgari'de *çawiğ* “kamçı sesi”, *çavık-* “ünlenmek” görülür. Yani Eski Türkçe *çavuş* “bağırğan”, **çav-* “seslenmek, ünlemek” fiiline +*Iş* fiilden isim yapma ekinin gelmesiyle meydana geldiği söylenmektedir. (Nişanyan, 2018, s. 145)

Bir topluluğu yöneten kimse anlamına gelen *baş* burada sıfat görevi görerek çavuş ismini niteler. Çavuşların başı anlamına gelen bu terim *astsubay başçavuş* rütbesi için kullanılır.

üstçavuş

Burada ise *astın* tersi olan *üst* sıfatını görmekteyiz. Bu sıfat sonrasında gelen askeri rütbenin ifade ettiği derecenin üstünde bulunduğunu, yani rütbesinin daha üstün olduğunu ifade eder. Üstçavuş sıfat tamlaması çavuşun üstünde olan kişi anlamına gelirken terim olarak orduda astsubaylığın ikinci aşaması olan, çavuşla başçavuş arasındaki görevliyi ifade eder. Yine *üsteğmen* ve *üstsubay* terimleri de bu mantıkla oluşturulmuştur.

üsteğmen

Orduda rütbesi teğmenle yüzbaşı arasında olan subay anlamına gelen unvan yine üst sıfatıyla oluşturulmuştur. Birleştirme esnasında *üstün* son sesi ile *teğmen*in ilk ünsüzü aynı olduğu için ünsüz tekleşmesi meydana gelmiştir.

üstsubay

Üstsubay terimi, subayın üstü olan binbaşı, yarbay ve albay rütbesindeki subaylara verilen genel rütbeyi ifade eder. *Üst* sıfatı ve subay (<sü+bay) ismiyle oluşturulmuş sıfat tamlaması yapısında olan askeri bir terimdir.

II. Ayrı Yazılanlar

astsubay başçavuş

Astsubay ve *başçavuş* terimlerini yukarıda incelemiştik. *Astsubay başçavuş* terimi de bu iki söz öbeğinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Burada kavramı karşılayan terim birden çok sözcük öbeği ile karşılanmıştır. *Astsubay başçavuş*, astsubaylığın beşinci rütbesi, yani başçavuş rütbesidir. Buradaki *astsubay* terimi rütbenin bir astsubay rütbesi olduğunu niteler.

astsubay çavuş

Astsubaylığın ilk rütbesidir. Yine yukarıdaki örneğe benzer bir yapıya sahiptir. *Astsubay* ve *çavuş* isimlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Yine astsubaylığın üçüncü rütbesi olan *astsubay üstçavuş* bu şekilde oluşturulmuştur.

ileri gözetleyici

Gözetle- fiiline gelen kelimeye ‘bir işi meslek, uğraşı olarak yapan’ kavramı katan *-ici* fiilden isim yapım eki getirilmesiyle oluşturulan *gözetleyici* terimi gözetleme işini yapan kimse, dikizci, erketeci anlamına gelir. Bu terime *ileri* “önde bulunan” sıfatı gelmesiyle ileriye gözetleyen anlamına gelen düşman birliklerini bulunduğu noktadan gözetleyerek bombardımanın başarılı yapılması için gerekli koordinatları veren kişi kavramını ifade eden *ileri gözetleyici* askeri bir terimdir.

ön yüzbaşı

Kıdemi iki derece arttırılmış yüzbaşı anlamına gelen bu terim *ön* sıfatı ile *yüzbaşı* teriminin nitelenmesiyle oluşturulmuştur. *Ön* sıfatı bir kimsenin ilerisi, önce olan, ilk anlamlarına gelir. Yüzbaşıyla girdiği terkipte yüzbaşının rütbesinin derecesini arttırmıştır.

uzman çavuş

Öncelikle *uzman* terimine bakmak gerekirse Türkçe *uz* “usta, sanatkâr, mahir” sözcüğüne *+mAn* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Fuad Köprülü tarafından türetilen bu sözcükteki *+mAn* ekinin Almanca *Fachmann* “uzman” sözcüğünden esinlendiği rivayet edilir. (Nişanyan, 2018, s. 894) *Uzman* terimi bir alanda mütahassis olma o işi bilme ve becerisine sahip olma ve tecrübe sahibi olmayı ifade eder. *Uzman* sıfatı daha önceden incelemiş olduğumuz *çavuş* terimini niteler. Lise ve dengi okullardan mezun olduktan sonra özel bir eğitim sonunda başarılı olarak astsubaylıktan bir alt basamaktaki asker rütbesini alan kimse, *uzatmalı çavuş* demektir.

uzatmalı çavuş

Fiilden isim yapım eki olan, kelimeye ‘bir özelliği, niteliği bulundurma’ kavramı katan *-malı* ekinin *uzat* fiiline gelmesiyle *uzatmalı* “süresi uzatılan” sıfatı oluşturulmuştur. *Uzatmalı* sıfatı ve *çavuş* ismiyle oluşturulan *uzatmalı çavuş* terimi uzman çavuş terimini karşılar.

yedek subay

Gereğinde kullanılmak için elde bulundurulan, asıl karşıtı olan *yedek* Eski Türkçe *yet-* “yedeğine almak, yanında götürmek” fiiline *+(g)Ak* fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle türetilmiş Eski Türkçe *yetgek* “heybe, bohça” sözcüğünden gelir. *Yedek* burada subay terimini niteler ve askerliği meslek olarak seçmediği hâlde, vatani görevi için kanunlara göre belli bir süre orduda subay olarak çalışan kimse kavramını ifade eder.

b. Her İki Unsuru Yabancı Kökenli Olanlar

Bu grupta terim olarak kullanılan sıfat tamlamaları yabancı kökenli bir sıfat ve yabancı kökenli bir isimden oluşur.

malul gazi

Arapça *‘alla* “bozuldu, kusurlu idi” kökünden *ma^ll* vezninde türetilen *ma^ll* “sakat, illetli” alıntı bir sözcüktür. Yine Arapça *ğazā* “murat etti, akın etti” kökünden *ism-i fā^l* vezninde türetilen *gazi* “1. akıncı, istilacı, 2. İslam için savaşan” de alıntı bir terimdir. *Malul* sıfatı ile *gazi* isminin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir sıfat tamlamasıdır. Bir savaşta veya yurt savunmasında sakatlanmış güvenlik görevlisi anlamına gelir.

c. Bir Unsuru Türkçe Bir Unsuru Yabancı Kökenli Olanlar

Bu grupta terim olarak kullanılan sıfat tamlamalarının bir unsuru Türkçe bir unsuru da yabancı kaynaklıdır.

acemi er

Acem kelimesi tarihi metinlerde İran için kullanılırdı. *Acemi* terimi *acem* kelimesine Arapça nispet *ī* ’si gelmesi sonucunda Türkçede tecrübesiz, toy anlamı kazanmıştır. *Acemi* burada erin tecrübesizliğini niteleyen bir sıfattır. Sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş olan bu terim, askere yeni alınan ve eğitim dönemini henüz tamamlamamış er anlamına gelir.

astsubay kıdemli başçavuş

Kıdemli başçavuş ile aynı rütbeyi karşılayan *astsubay kıdemli başçavuş* terimi, kıdemi başçavuş rütbesinin bir astsubay rütbesi olduğunu nitelemek için başa astsubay sözcüğü getirilmiştir. Bu şekilde birden çok sözcükle oluşturulmuş sıfat tamlaması yapısında olan birleşik bir terimdir. Bu terimi incelerken burada aslında iki isim öbeği olduğunu görüyoruz. Astsubay + kıdemli+çavuş yapısı ile **astsubay kıdemli çavuş** “astsubaylığın ikinci rütbesi”, **astsubay kıdemli üstçavuş**, “astsubaylığın dördüncü rütbesi” **astsubay kıdemli başçavuş** “astsubaylığın altıncı ve son rütbesi” terimleri oluşturulmuştur.

büyük amiral

Büyük amiral, *amiral* “rütbesi general ile aynı olan deniz subayı” terimini niteleyen *büyük* sıfatının getirilmesiyle oluşturulmuş bir terimdir. Burada sıfatın rütbenin derecesini yükseltici bir görevi vardır. Bu şekilde *büyük amiral* bazı ülkelerde kara ordusunda mareşale denk sayılan donanma subaylarının en yüksek aşamasındaki amiral anlamına gelir.

ikinci ferik

Bilindiği üzere *ferik* tümgeneral ve korgeneral anlamlarına gelen bir unvandır. Osmanlıcada *ferik* ile yapılan iki terkip vardır. Bunlar: *ferik-i evvel* “korgeneral” ve *ferik-i sâni* “tümgeneral”. Bu iki terimin Türkiye Türkçesine çevrilmesiyle *ferik-i evvel*'e *ferik*, *ferik-i sâni* terimine ise *ikinci ferik* denmiştir. Ele aldığımız *ikinci ferik* terimi işte bu Farsça sıfat tamlamasından Türkçe sıfat tamlamasına dönüştürülüp sıfatın Türkçeye çevrilmesiyle oluşturulmuştur.

kıdemli başçavuş

Arapça *kadama* “önde veya önce idi, adım attı” kökünden gelen *kıdem* “1. önde olma, önce olma, erken gelme, 2. eskilik, öncelik” alıntı bir terimdir. *Kıdem* sözcüğüne ‘sahiplik’ kavramı katan *+li* isimden isim yapım eki getirilerek oluşturulmuş kıdemli terimi ise bir işte eski ve deneyimi çok olan anlamına gelen bir sıfattır. Burada kıdemli sıfatı ve başçavuş isimlerinden oluşturulmuş olan kıdemli başçavuş terimi sıfat tamlaması yapısındadır. Burada kıdemli sıfatı başçavuşun tecrübeli ve eski olduğunu ifade eder ve kıdemi olan başçavuş veya rütbesi kavramını karşılar. Kıdemi olan üstçavuş veya rütbesi için kullanılan **kıdemli üstçavuş** terimi de yukarıdaki örnekle aynı yapıdadır.

komando er

Askerliğini komando olarak yapan er, komando anlamına gelen *komando er* terimi Fransızcadan alıntı olan *komando* “özel yetiştirilmiş askerlerden oluşan birlik; bu birlikte görevli asker” ile *er* isminden meydana gelen bir sıfat tamlamasıdır.

uzman jandarma

Uzman sıfatı ve *jandarma* ismiyle oluşturulmuş sıfat tamlaması yapısında olan bir terimdir. *Uzman* sıfatı burada *jandarma* unvanına belli bir tecrübeye sahip olan anlamı katar. *Uzman jandarma* okulunu başarı ile bitiren, ilk kademedeki çavuştan sekizinci kademedeki çavuşa kadar rütbe alabilen asker demek oluyor.

yedek asker

Yedek gereğinde kullanılmak için fazladan bulundurulmuş, ayrılmış olan anlamına gelir. Bir sıfat tamlaması olan *yedek asker* terimi de askerliğinin bitiminden çağ dışı oluncaya kadar geçen süre içinde bulunulan

görevi tanımlamak için oluşturulmuştur. 41 yaşından itibaren askerlik hizmetleri dışında bırakılan yani 41 yaşına kadar olası bir savaş tehdidi ya da seferberlik halinde savaşa hazır olan asker için kullanılır.

3. Kırpma ve Kısalama Yöntemiyle Oluşturulmuş Bileşik Terimler

Kelime birleştirme yoluyla terim üretme yöntemlerinden birisi de sözcükleri kırparak birleştirip birleşik sözcük oluşturmaktır.

albay

Albay, *alay beyi* isim tamlamasından gelir. Yunanca *alay* ismi ile *bay/ bey* isimlerinden oluşan *alay beyi* tamlamasında *alay* kelimesinin *-ay* ve *bay/bey* kelimesine gelen iyelik ekinin kırılmasıyla kısalanmış bir terimdir. Rütbesi yarbay ile tuğgeneral arasında bulunan ve asıl görevi *alay* komutanlığı olan üstsubay, miralay anlamlarına gelir.

erbaş

Erbaş terimi *er başı* tamlamasının iyelik ekinin kırılmasıyla oluşturulmuştur. İhtiyaçları devletçe karşılanan onbaşı ve çavuş rütbesindeki asker için kullanılır.

koramiral

Deniz kuvvetlerinde, rütbesi tümamiral ile oramiral arasında bulunan, kara ve hava kuvvetlerindeki *korgeneralin* dengi olan subay anlamına gelen *koramiral* terimi, *kolordu amirali* öbeğinin kırılıp başharflendirilmesinden sonra birleştirilmiştir.

korgeneral

Kolordu generali tamlamasının kırılması ve başharflendirmesiyle türetilmiştir. *Korgeneral* terimi, *kol+ordu* teriminin kısaltması olan *k.or.>kor* ile *general* sözcüğündeki iyelik kırıldıktan sonra birleştirilerek oluşturulmuştur. Bu terim *général de corps d'armée* deyiminden uyarlanmıştır. Kara ve hava kuvvetlerinde rütbesi tümgeneralle orgeneral arasında olan general, ferik (II); değişik sayıda tümen ve savaş destek birliklerinden kurulu büyük askerî birliğin yani kolordunun generaline verilen addır. (Nişanyan, 2018, s. 471)

orgeneral

Ordu generali şeklindeki belirtisiz isim tamlaması yapısında olan bu öbekten türetilmiştir. Burada *ordu* sözcüğü kısaltılmış (*or.*) ve *general* terimiyle birleştirilmiştir. Bu terim oluşturulurken de *general* terimine gelen iyelik eki atılmıştır. Ordunun generali anlamına gelen bu terim asıl görevi ordu komutanlığı olan rütbesi en yüksek general kavramını ifade eder. Yine aynı yapıda olan **oramiral** terimi de deniz kuvvetlerinde, kara kuvvetlerindeki orgeneralin dengi olan en yüksek rütbeli amirali ifade eder.

tuğbay

Tugay bayı birleşik teriminin ilk unsurundaki *-ay* ekinin ve sondaki iyelik ekinin kırılmasıyla türetilmiştir. *Tugay*, Eski Türkçe *tuğ* “alem, sancak, mızrak ucuna takılan simge” dan evrilmiş olan *tuğ* sözcüğüne işlevi meçhul olan *+(g)Ay* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. (Nişanyan, 2019, s. 878) *Tugay* “alayla tümen arasındaki askerî birlik, liva terimi” ile *bay* teriminin birleşerek oluşturdukları *tugay bayı* yani *tuğbay* terimi ise *tugay* komutanlığı yapan *albay* anlamına gelir.

tuğgeneral

Tugay generali şeklinde olan bu yapı yine kısaltma, başharflendirme ve birleştirme yöntemleriyle ekonomikleştirilmiştir. Tugayın generalini anlatan bu rütbenin kavram çerçevesi kara ve hava kuvvetlerinde, rütbesi albay ile tümgeneral arasında bulunan general, liva, mirlivadır. *Tuğgeneral* terimi ile aynı yapıda olan *tuğamiral* terimi ise deniz kuvvetlerinde, rütbesi tuğamiralle koramiral arasında bulunan amiral anlamına gelir.

tümamiral

Tümamiral terimi yine bu terim de benzer yapıda olup Hunlardan beri bilinen *tümen* yani on bin kişilik askeri birliğin amiralini ifade eden *tümen amirali* tamlamasından gelir. Deniz kuvvetlerinde, rütbesi tuğamiralle koramiral arasında bulunan amiral demek olan bu terimin kara ve hava kuvvetlerindeki karşılığı: tümgeneraldir: kara ve hava kuvvetlerinde, rütbesi tuğgeneralle korgeneral arasında bulunan general, ferik (II).

yarbay

Yardımcı albay sıfat tamlamasında yardımcı sözcüğünün *-dımci* kısmı ile *albay* terimindeki *al-* kısımlarının kırılmasıyla oluşturulmuş bir terimdir. *Yardımcı albay* yapısından gelen bu terim rütbe olarak albaydan düşüktür. Bilindiği üzere *yarbay* (alay bayı) Orduda rütbesi binbaşı ile albay arasında olan subaydır. *Yardımcı* sözcüğünün kısaltılmış şekli olan *yar+* öneki/takısı Fransızca *para-* karşılığı olarak Dil Devrimi döneminde sıkça kullanılmış, fakat daha sonra kullanımdan düşmüştür. Halen canlı olan tek türevi *yarbay* sözcüğüdür. (Nişanyan, 2018, s. 930)

Örnekseme Yoluyla Türetilen Terimler

Örnekseme (kıyas), bir kelimenin ses ve yapı özelliklerini örnek alarak başka kelimelerin türetilmesidir. *Örnekseme* sözü, *analoji* kelimesine karşılık olarak önerilen ve benimsenen bir terimdir. Bu terim için *örnekleme*, *andırış*, *denkleşme* dendiği de olmuştur. *Örnekseme*, dilde var olan ve bilinen bazı kelimelerin biçimleri örnek alınarak veya bu biçimlerin etkisinde kalınarak çeşitli kavramlara Türkçe karşılıklar bulunmasıdır. (Zülfikar, 2011, s. 159) Bu örnek alınan kelimeler Türkçe olacağı gibi yabancı kökenli kelimeler de olabilir.

erat

Türkiye Türkçesi *er* “asker” sözcüğünden Türkiye Türkçesinde Arapça *+āt* takısıyla türetilmiştir. Askeri bürokraside eskiden kullanılan *neferāt* sözcüğü yerine 1930 dolayında kabul edilen yeni terimdir. (Nişanyan, 2018, s. 956) Türkçe ada Arapça çoğul eki ilavesiyle oluşturulmuştur. *erāt* terimi “erler”, *nefer* teriminden *er* terimine geçilince *neferāt* teriminden de *erāt* terimine geçilmiştir. (Tietze, 2002 s. 731)

komutan

Bir asker topluluğunun başı, kumandan, bey anlamına gelen bu terim, Eski Türkçe *komit-* heyecan ve şevk vermek fiiline *-(g)An* fiilden isim yapma eki getirilerek oluşturulmuştur. Bu terim, Fransızca *commandant* sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetilip Eski Türkçe köke atfedilmiştir. (Nişanyan, 2018, s. 463)

kurmay

Kurmay, harp akademilerine girerek eğitimlerini başarıyla bitirmiş subay, erkânıharbi ifade eden askeri bir terimdir. Moğolcadan alınan *kurultay* sözcüğünden veya Fransızca *corps* “heyet”, *cour* “divan, avlu” bi-

çimlerinden serbest çağrışımla türetildiği anlaşılıyor. Burada +*mAy* ekinin yapı ve işlevi meçhuldür.” (Nişanyan, 2018, s. 487)

subay

Nişanyan (2018) *subay* terimi için “Çağatayca subay ‘1. Yüksüz, ağırlıksız, bekar, 2. hafif süvari’ sözcüğüne, Eski Türkçe *sü* ‘asker’ + *bay* ögelerinden türediği yolundaki yanlış varsayıma dayanarak Dil Devrimi döneminde ‘askeri kumandan’ anlamı yüklenmiştir.” Açıklamasını yapar.

Askeri terimlerle alakalı ciddi çalışmaları olan Eker (2006)’in ise bu konu ile ilgili fikri şu şekildedir: “*Subaya*, askeri bir terim olarak Türkiye Türkçesinin dışında, tarihi ve modern Türk Dillerinde rastlamıyoruz. *Subay*, bir yeni kelime (neolojizm)dir. Kelimenin *sü* + *bey* (<*sü*+*begi*) biçiminde oluşturulduğu görüşü yaygındır. **Sübey* gibi ön ünlülü birleşik bir kelimenin, sesçil sebep olmaksızın artdamaksıllaşarak subay biçimine gelişmesi zor, ikinci tür isim tamlamasındaki iyelik ekinin, geçiş aşaması görülmeden düşme ihtimali de zayıftır. Subay için, **sü*+*bay*-ı > **subay*ı > *subay* gelişimi düşünülebilir; ancak, böyle bir gelişimin ses ve söz dizimi bakımından kabul edilemez. *Sü* isim, yazı dilinde unutulmuş ‘zengin’ karşılığındaki *bay* ise sıfattır. Bu sebeple *subay* yerine, sıfatın ismin önüne geldiği ve uyum dışında kaldığı **baysü* şeklinde bir gelişme beklenirdi.

Sünün bir kelime grubu oluşturması söz dizimi bakımından mümkün olsa da anlamca böyle bir birleşme ve kaynaşma ihtimali zayıftır. Ancak, *subay*da ses ve söz dizimi bakımından subasına örneksene vardır. *Bey*, yerine *bay*ın kullanılmasının sebebi *bey* vd. unvanların kanunla yasaklanmasıdır. Dil duyarlılığı yüksek olan Atatürk, subayı farklı bir yorumla türetmiş olmalıdır.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ‘Rütbe ve Birlik Adlarının Öz Türkçe Karşılıkları’ (RBÖK) başlıklı tarihî belgede subay teriminin oluşturulması ile ilgili şu açıklama yer alır: *sü* ve *bay* kelimelerinden yapılmıştır. *Sü* aynı zamanda (*su*) şekliyle de söylendiği ve (*bay*)daki (*a*) seslisine uymak, fonetik icabı olduğu için, daha tok bir kelime olarak, *subay* tercih edilmiştir.”

Bu açıklama bize terimin nasıl bir amaçla oluşturulduğunu gösteriyor. Görünen o ki burada dilin iç kurallarından çok fonetik olarak kulağa tok gelmesi daha ön plandadır. Bu da askerlik mesleğinde kullanılacak olan terimlerin, mesleğin ruhuna uygun olması yani tok ve güçlülük hissiyatı veren bir söz olması gerektiği düşüncesinden doğmuş olabilir.

teğmen

Eski Türkçe *teg*- “değmek” fiiline +*mAn* eki getirilerek türetilmiş bir terimdir. Osmanlı döneminde kullanılan *mülazım* “1. bağlanan, iltihak eden, 2. askerlikte teğmen” teriminin Türkçe karşılığı olarak türetilmiştir. Yapı bakımından *seğmen* “yeniçeri ocağında bir sınıf” sözcüğünden esinlendiği açıktır. Orduda rütbesi asteğmenle üsteğmen arasında olan, takım komutanlığı yapan subay, mülazım anlamlarına gelir.

Tarihi Türkçe Metinlerden Kelime Aktarma Yoluyla Türetilen Terimler

Eski metinlerin söz varlığı bugün çok daha bilimsel yöntemlerle aslına uygun bir biçimde gün ışığına çıkarılmaktadır. Bunların arasında doğrudan tıp, botanik, kimya vs. ile ilgili olanları vardır. Yayımlanmış bu eserlerin arasında terim niteliği taşıyan örnekler pek çoktur. (Zülfikar, 2012, s.180) İşte terim oluşturulurken kullanılan yöntemlerden birisi de bu eski kaynaklardan faydalanmaktır.

ast

Askeri terimlerde (unvanlarda) geldiği unvandan rütbe veya kıdemce düşük olanı nitelemek için kullanılan

bir sıfattır. *Astsubay*, *asteğmen* örneklerinde görüldüğü gibi bu rütbelere sırasıyla *subay* ve *teğmen* rütbelere altındadır. Türkiye Türkçesinde hiç kaydedilmemiş olan sözcük Dil Devrimi döneminde eski kaynaklarda görülen Eski Türkçe astın “alt (yön zarfı)” edatından türetilerek yazı diline dahil edilmiştir.

bey

Komutan demek olan *bey* Eski Türkçe *bég* “reis, şef, soylu kişi” sözcüğünden gelmektedir. Eski Türkçe soyluluk ifade eden *bey* gibi sıfat ve rütbelere hemen hepsi İrani dillerden alınmıştır: Sogdca *bg* “bey, reis, rabb, tanrı” ≈ Avesta *bag*/*bağa* a.a. ≈ Sanskritçe *bhāga* “bey, hükümdar, tanrı” (< Hint-Avrupa **bhag-* “ihsan etmek, bahşetmek, yedirmek”) örneklerinde olduğu gibi. (Nişanyan, 2018, s. 94)

çavuş

Eski Türkçe *çavuş* “bağırman, çeşitli askeri ve idari görevlilere verilen ad” sözcüğünden evrilmiştir. Eski Türkçe sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan **çav-* “seslenmek, ünlemek” fiilinden Eski Türkçe +*Iş* ekiyle türetilmiştir. Çeşitli tarih dönemlerinde görülen unvanların ortak paydası “bağırarak emir vermek” eylemidir. Eski Türkçe *çav* “ses, nida” adı mevcut olmakla beraber **çav-* fiili kaydedilmemiştir. Ancak Kaşgari’de *çavıg* “kamçı sesi”, *çavık-* “ünlenmek” görülür. (Nişanyan, 2018, s. 145)

Eski Türkçe kumandan, Osmanlı devlet teşkilâtında sarayda ve orduda bazı hizmetler görenlere verilen unvan; orduda bir rütbe olan bu terimin Farsça çoğul şekli de kullanılmıştır: *çavuşân çavuşân*. (Tietze, 2002, s. 485) Günümüzde ise askeri bir terim olarak onbaşıdan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan erbaş anlamına gelir.

kazak

Orta Türkçe *kazak* “1. başıboş, avare, serseri, 2. bir kavim adı” anlam değişimine uğrayıp Rusya’da ve İran’da ayrı bir sınıf oluşturan atlı asker kavramını karşılamaktadır.

Genel Dilden Kelime Aktarma Yoluyla Türetilen Terimler

“Terim yapma yollarından biri de genel dilde kullanılan kelimelerden yararlanmaktır. Gündelik dilde kullanılan kelimelerden amaca uygun olanı alınır ve herhangi bir bilim dalında terim olarak kullanılır.” (Zülfikar, 2012, s. 173)

er

Eski Türkçe er ‘adam, kişi’ sözcüğü genel dilde bu zamandan beri kullanılmıştır. Askeri bir terim olarak *rütbesiz asker* anlamı 1. Dünya Savaşı dolayında belirmiştir.

Yabancı Kökenli Terimler

Bu başlık altında ödünç terimler değerlendirilmektedir. Bunlar ödünçleme yoluyla Türkçeye geçen yabancı kökenli terimlerdir. “Ödünçleme, bir terimi kaynak dilden erek dile *yazımsal*, *biçimbilimsel* ve *sesbilgisel* özelliklerini koruyarak aktarmak demektir. Ödünçleme Sager’e göre *doğrudan ödünçleme* ve *uyarlamalı ödünçleme* diye ikiye ayrılır. *Doğrudan ödünçleme*de terimin yazımı, biçimsel yapısı ve sesbilgisi *erek dile* uyarlanır. Terim, anlamsal olarak hiçbir değişikliğe uğramaz. *Uyarlamalı ödünçleme*de ise terim anlamsal olarak erek dilde değişikliğe uğrar.” (Karaman, 2017, s.126)

a. Arapçadan Alıntı Terimler

bakaya

Arapça *bky* sülasi kökünden gelen *bakāyā* “kalanlar, artanlar” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Arapça *bakīya(t)* “kalan” sözcüğünün *fa‘ālā* vezninde çoğuludur. Arapçadan Türkçeye alınan sonu güzel he (ه/ة) ile yazılan ve t (ت) okunan ünsüzler Türkçede düşmüştür. Askeri bir terim olan *bakaya* askerlik çağına girenlerden son yoklamalarını yaptırarak askerlik kararı aldıkları hâlde çağrıldıklarında gelmeyen veya gelip de kıtalarına gitmeden toplandıkları yerlerden ayrılanlar kavramını ifade eder. Burada Arapça anlamı ile doğrudan bir ilgi vardır.

ferik

Arapça *fırk* kökünden gelen *farīk* “askeri birlik, müfreze, bölük” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük *faraka* “ayırdı” fiilinin *fa‘īl* veznindedir. Eskiden fırka kumandanlarına verilen unvan ve Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı ordusunda kolorduyu meydana getiren yedi birlikten biri olan *ferik* terimi aynı zamanda *ferik-i evvel* “korgeneral”, *ferik-i sâni* “tümgeneral” şeklinde Farsça terkibe girip şimdiki korgeneral ve tümgeneral rütbelerini de karşılamaktaydı. Fakat *tümgeneral* anlamından ziyade *ferik* daha çok modern askeri rütbe sıralamasında *korgenerali* yani *ferik-i evvel*’i karşılar.

inzibat

Arapça *đbt* kökünden gelen *inđibāt* “denetim, kontrol altında olma” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük *đabaṭa* “korudu, kontrol etti” fiilinin *infi‘āl* vezninde masdarıdır. Osmanlıca metinlerde görül-meyen bir Arapça sözcük iken, 19. yüzyılda yeni anlamla kullanıma sokulmuştur. “1. Düzeni, asayiş-i sağlama, düzen, asayiş; 2. Bir garnizonda merkez komutanının emrinde askerî düzeni sağlamakla görevli personel anlamlarına gelir. *İnzibat eri*, *inzibat karakolu*, *askerî inzibat* gibi terimlerde de bu sözcük görülür. (Nişanyan, 2018, s. 374)

liva

Arapça *liva* ‘ “bayrak, sancak; mızrağa sarılı alet (*Livâ-i Osmâni*: Osmanlı sancağı)” sözcüğü, *lavā* “sardı, büktü” kökünden gelen alıntı bir terindir. Bu terim Türkçede Osmanlı mülki teşkilatında bir mutasarrıf tarafından yönetilen, vilayetle kaza arasındaki idari bölüm, askeri bir terim olarak ise Osmanlı ordusunda iki alaydan meydana gelen askerî birlik, tugay kavramlarını karşılar. Askeri bir terim olarak tugayı karşı-layan *liva* terimi aynı zamanda bu askeri birliğinin kumandanını yani tuğgeneralini ifade eder. *Liva* terimi için Osmanlı döneminde *mirliva* terimi de kullanılmıştır.

muharip

Arapça *hrb* kökünden gelen *muḥārib* “muharebe eden, savaşçı” sözcüğünden alıntıdır. Arapça söz-cük *ḥariba* “akın etti” fiilinin *mufa‘īl* vezninde etken fiilin sıfatıdır. Savaşçı anlamı verilen bu terim ödünçleme yoluyla kullanıma girmiştir.

muvażzaf

Arapça *vzf* sülasi kökünden gelen *muvażzaf* “görevlendirilmiş kimse, vazifeli” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük *vazafa* “görevlendirdi” fiilinin *mufa‘īl* vezninde edilgen fiilin sıfatıdır. Bir görev ve hizmetle yükümlü olan (kimse) anlamına gelen bu terim askeri bir terim olarak Silahlı Kuvvetlerde görev başında olan subay ve astsubaylarla askerlik hizmetini yapan erler anlamına gelir. Görüldüğü gibi genel bir anlamdan askeri bir terim olarak özel bir anlama geçmiştir.

mülhak

Arapça *lhk* kökünden gelen *mulhak* “ilhak edilmiş, eklenmiş” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük *lahaka* “katıldı, eklendi” fiilinin *muʿal* vezninde edilgen fiilin sıfatıdır. Mülhak olan, katılan, eklenen şeyler, ekler; Bir merkeze bağlı olan kaza, nahiye, köy vb. yerler anlamlarına gelen mülhak terimi askeri bir terim olarak subay yardımcısı anlamlarına gelir.

nefer

Arapça *nfr* kökünden gelen *nafar* “1. hayvan güruhu, çete, akıncı birliği, ordu, 2. asker, er” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük *nafara* “ürktü, irkildi, ürkerek kaçıştı” fiilinin *faʿal* veznindeki türevidir. Türkçede *er* ve *kişi* anlamları kazanmıştır. Askeri terim olarak da *ere* karşılıktır.

b. Almancadan Alıntı Terimler

general

Fransızca *générale* sözcüğünden ödünçleme olan *general* terimi, Fransızca *capitaine général* “genel kumandan” sözcüğünün dişilidir. Fransızca sözcük Latince *genus*, *gener-* “soy, ırk” sözcüğünden *+al* ekiyle türetilmiştir. Bu terim Türkçenin sesbilgisine ve yazımına uyarlanarak doğrudan alınır. Kullanımı ceneral şeklinde 1600lü yıllara kadar dayanan *general* sözcüğü ve bileşikleri, Türk ordusunda 26/11/1934 tarihli kanunla resmi kullanıma girmiş; bu vesileyle telaffuz Almancaya uygun olarak düzeltilmiştir. (Nişanyan, 2018, s. 284) Ayrıca kullanımda 1960'lara dek *jeneral* biçimine de rastlanır.

Köken olarak Fransızca olan bu terim Türkçeye Almanca kanalından girdiği içi Türkçe Sözcükte Almanca menşeli olarak verilmiştir. Bu yüzden çalışmada Almanca menşeli terimler başlığı altında verilmiştir. *General* terimini karşılayan kavram ise kara ve hava kuvvetlerinde albaylıktan sonra gelen ve mareşalliğe kadar olan yüksek rütbeli subaylara verilen genel addır.

c. Fransızcadan Alıntı Terimler

amiral

Fransızca amiral “Arap veya Müslümanlarda komutan, bey, deniz komutanı” sözcüğünden alıntıdır. Fransızca sözcük Arapça amīrūl ʿālī “yüksek komutan” veya emirūʿr-rahl “göç eşyası emiri” sözcüğünden alıntıdır. Birkaç ses değişikliğine uğrayıp Arapçadan Fransızcaya geçen bu sözcük, Türkçeye de Fransızcadan girmiştir. *Amiral* teriminin en erken örneği 1098 yılına aittir. Başlangıçta “her türlü komutan” ve özellikle “Haçlı seferleri komutanı” anlamına gelen sözcük, 13. yüzyıl başlarından itibaren “deniz komutanı” anlamını kazanır. Ortaçağ Latincesi, *admiralius*, *admirallus*, *almiragius*, *amiraldus*, *amirarius*, *amiratus*, *amiraeus*, *ammiratus* olmak üzere yirmiyi aşkın yazımla 60 dolayında metin örneği verir. Arapça menşeli olan bu terim Fransızcadan kara ve hava kuvvetlerindeki general rütbesine eşit deniz kuvvetleri subayı anlamıyla Türk donanmasında 26/11/1934 tarihli kanunla resmen kabul edilmiştir. (Nişanyan, 2018, s. 30)

komando

Güney Afrika Cumhuriyetinde genellikle Hollanda kökenli Boerlerin konuştuğu Hollandacanın lehçesi olan Afrikaans dilinden 1898-1900 Boer Savaşında, Boer özel kuvvetler komutanlığının adından İngilizceye geçmiş ve 1. Dünya Savaşında (1914-1918) genel kullanıma girmiş olan *komando* terimi Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Özel eğitim görmüş savaş birliği; emir, kumanda; her türlü askeri birlik anlamlarına gelen *komando* Fransızcadan Türkçenin sesbilgisi ve yazımına uydurulmuş ve İngilizcedeki

anlamına uygun olarak doğrudan ödünçlenmiştir. Türkçede özel yetiştirilmiş askerlerden oluşan birlik ve bu birlikte görevli asker anlamları yüklenmiştir. (Nişanyan, 2018, s. 460-461)

kumandan

Kumandan terimi Fransızca *commandant* sözcüğünden Türkçenin yazımına ve sesbilgisine uyarlanarak alınan alıntı bir terimdir. Anlamsal olarak bir değişikliğe uğramadan doğrudan ödünçleme olan bu terim, çağrışım yoluyla türetilmiş komutan terimine karşılıktır. Bir asker topluluğunun başı, kumandan, bey anlamlarına gelir.

mareşal

Germence *març-* “at”ve *skalkh* “hizmetçi” sözcüklerinin birleşmesinden oluşan *marçaskalk* “at hizmetkârı” sözcüğü anlamca değişikliğe uğrayarak, Fransızcanın sesbilgisi ve yazımına uyarlanarak Fransızcaya *maréchal* olarak geçmiş alıntı bir terimdir. Bu terim Fransızca süvari komutanı, en üst düzey askeri komutan anlamlarına gelir. Fransızcaya geçtiği gibi Türkçeye de yazım ve sesbilgisine uyarlanarak doğrudan ödünçleme olarak alınmıştır. Bu terimin yazılı olduğu en eski kaynak Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris Sefaretnamesi (1720)'dir. Fakat daha eskiden de kullanıldığı düşünülebilir. Resmi olarak 26/11/1934 tarihli kanunla TSK'da rütbe adı olarak benimsenmiştir. (Nişanyan, 2018, s. 532)

feldmareşal

Feldmareşal (*Feld-Marschall*) terimi Alman ordusunda bir rütbe adıdır. Bu terim Fransızcadan Almancaya oradan da Türkçeye geçmiştir. Bu yüzden Türkçe Sözlük'te bu terim Fransızca menşeli olarak kaydedilmiştir. Almanca *Feld* “düz arazi, savaş alanı” ile Almanca *Marschall* “mareşal” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Alman, Avusturya, İngiliz, Rus ve İsveç askerî hiyerarşisinde en yüksek rütbe anlamına gelmektedir.

ç. İtalyancadan Alıntı Terimler

jandarma

Fransızca *gendarme* “1. silahlı birlik, 2. kırsal polis teşkilatı” terimi, Fransızca *gens* “bir miktar adam” (< Latince *gens*, *gent-* “soy, kavim”) ve Latince *arme* “silah” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş *gens d'arme* “silahlı adamlar” öbeğinden gelir.(Nişanyan, 2018, s. 391) Fakat İslam Ansiklopedisi'nde (1999) “Kır kesiminde asayişli sağlamakla görevli zaptiye erlerini ifade eden kelime Farsçada benzer bir anlam taşıyan *cândârdan* gelir (*cân* “silâh”, *dâr* “tutan”). Candar unvanına Selçuklular ve Memlûklerde yaygın biçimde rastlanır. Türklerde Selçuklulardan beri kullanılan candar şehrin emniyetini sağlayan, huzur ve sükûnu temin eden, sultanın saraylarını koruyan görevliye verilen addır. Türkçede jandarma ve halk dilinde candarma/ cenderme şeklinde söylenen kelime 17. yüzyıldan itibaren Fransızcada *gendarmarie* (jandarma kuvvetleri) biçiminde kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türk devletlerinde Göktürk kitabelerinde bahsedildiği üzere jandarma görevini üstlenen, emniyet ve asayişten sorumlu olan *yarganlar* bulunurdu. Mısır' da ve Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin teşkilât yapısında XI-XII. yüzyıllarda görülen candarın bazı araştırmacılara göre Fransızcaya jandarma biçiminde geçmiş olması da kuvvetle muhtemeldir.” (TDV İslam Ansiklopedisi, 2016, s.691-693) şeklinde bir görüş te söz konusudur.

Menşei birçok kaynakta Fransızca olarak gösterilen bu terim Büyük Türkçe Sözlük'te İtalyanca olarak gösterilmiştir. Yine Türkçenin sesbilgisi ve yazımına uydurulmuş doğrudan ödünçleme olan bu terim yurt içinde genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli, yasa ve nizamın koyduğu hükümlerin yürütülmesini ve bunlara dayanan hükümet emirlerinin yerine getirilmesini sağlayan silahlı askerî kuvvet

ve bu kuvvette görevli olan kimse anlamlarına gelir. Osmanlı Devleti'nde jandarma teşkilatı bu isimle 20 Kasım 1879'da kurulmuştur.

d. Farsçadan Alıntı Terimler

paşa

“Etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülür. Farsça pây-i şâhtan veya pād-i şâhtan, Türkçe baş ağa yahut beşeden (büyük kardeş) geldiği yolundaki iddialar tartışmalıdır. Pād-i şâhın Türkçe'nin doğu lehçelerinde (Kırgızca'da paşa, Özbekçede potšo) küçük mahallî hükümdarlar için kullanıldığı bilinmektedir. Paşa kelimesinin Bâbil menşeli olup Ahd-i Atık'te paha şeklinde geçtiği ve halen İbranicede mevcut olduğu da öne sürülür. Baş ahiden geldiği iddiası ise dayanaksızdır. XIII. yüzyılda ortaya çıktığı tahmin edilen paşa kavramına sevgi ve saygı hitabı olarak rastlanması yanında aynı dönemde kadınlar için de kullanılmış, bu anlamda XIX. yüzyılda hidiv anneleri için tekrar ortaya çıkmıştır. Ayrıca askerî ve dinî şahsiyetler için kullanımına da rastlanır, Âşık Paşa ile Muhlis Paşa buna bir örnektir. XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da kurulan Türkmen hanedanlarında da bu unvan görülür. Batı dillerine önceleri muhtemelen Arapçaadaki yazılışının tesiriyle başa (bascia, bassa, bacha, bashaw) şeklinde geçen kelime XVII. yüzyıldan itibaren paşaya (pascha, pasha) dönüşmüştür.” (TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, 2007, s. 182-183)

Yukarıda da bahsedildiği gibi etimolojisi hakkında net bir çıkarım yapılamayan bu terim birçok anlamı mevcuttur: 1. Osmanlı Devleti'nde mirliya (tuğgeneral) ve daha yüksek rütbedeki askerlerle yüksek rütbeli sivil memurlara verilen resmî unvan; 2. (Cumhuriyet döneminde) General; 3. (Eski Türklerde) Büyük evlât; 4. târih. Anadolu Selçuklularında ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde savaşçılara ve dinî niteliği olan kimselere saygı için verilen gayriresmî unvan [Kadınlar için de kullanılmıştır]; 5. sayılan ve sevilen kimseler için kullanılan hitap sözü: “Paşam, siz şöyle oturun!”; 6. sıf. (Çocuk için) Ağır başlı, uslu. (Ayverdi, 2011, s. 981)

Askeri bir terim olarak *paşa* yukarıda da verdiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde mirliya ve daha yüksek rütbeli askerlere verilen unvan ve Cumhuriyet döneminde general kavramlarını karşılar.

piyade

Farsça *piyâda* “yaya, yaya askeri, satrançta piyon” sözcüğünden alıntıdır. Farsça sözcük Orta Farsça aynı anlama gelen *payâdak* veya *padâtak* sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Orta Farsça *pâi* veya *pād* “ayak” sözcüğünden türetilmiştir. Farsça ve Orta Farsça *pây* veya *pā* “1. ayak, 2. ayak izi, ard, alt, dip, baz, temel, kaide, kalıcılık, direnç” sözcüğünden gelir. Farsça sözcük Avesta (Zend) dilinde aynı anlama gelen *pādha* sözcüğü ile eş kökenlidir. Türkçenin sesbilgisi ve yazımına uyarlanarak doğrudan ödünçlenmiştir. Askeri bir terim olarak yaya olarak savaşan askerlerin oluşturduğu sınıf ve bu sınıftan olan asker anlamlarına gelir.

süvari

Farsça *suvār* “ata binen, binici” sözcüğünden +ī ekiyle türetilmiştir. Farsça sözcük Orta Farsça aynı anlama gelen *asvār* sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Orta Farsça *asb* veya *asp* “at” sözcüğünden gelir. Doğrudan Farsçadan ödünçleme olan bu terim atlı askeri ifade eder. (Nişanyan, 2018, s. 796)

yaver

Farsça *yārvar* veya *yāvar* “yardımcı” sözcüğünden alıntıdır. Bu terim Farsça *yār* “yardımcı, arkadaş, dost” sözcüğünden alıntıdır. Türkçede yardımcı anlamına gelen bu terim askeri bir terim olarak, emir subayını

karşılar. Bilindiği gibi emir subayı devlet ve hükûmet başkanlarıyla komutanların yanında bulunan ve onların buyruklarını yazmakla, gereğinde yerine ulaştırmakla görevli subaydır.

e. Kökenleri Farklı Kelimelerin Birleştirilmesiyle Oluşmuş Alıntı Terimler

emirber

Arapça *emr* “emir, buyruk” ile Farsça *ber* “getiren, taşıyan” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş Farsça bir terkiptir. Türkçe *emirber* emir taşıyan, orduda subaya hizmet eden ulak anlamına gelir. Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan bu terim yerine Dil Devrimi döneminde emir eri terimi türetilmiş ve benimsenmiştir.

miralay

Albay demek olan *miralay* terimi, Arapça *mîr* ve Rumca/Yunanca alay kelimelerinin Farsça terkibe girmesiyle türetilmiş bir terimdir. Bu terim, Rütbesi yarbay ile tuğgeneral arasında bulunan ve asıl görevi alay komutanlığı olan üstsubay, miralay: alay beyi, alay komutanı kavramlarını karşılar.

mirliva

Farsça *mîr* “bey, egemen kişi” ile Arapça sözcükleriyle oluşturulmuş Farsça *mîr-i liv* teriminden gelir. miralay ile ferik arasında kalan ve paşalığın en alt kademesi olan subay rütbesi, tuğgeneral, livayı ifade eden mirliva terimi yerine Dil Devrimi döneminde tuğgeneral benimsenmiştir.

serdümen

Serdümen Farsça *ser* “baş, kafa” ile İtalyanca *timon* “gemi dümeni” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş Farsça bir terkiptir. *Gemilerde* dümenin idâresiyle görevli olan tecrübeli tayfa, vardiya çavuşu anlamına gelen *serdümen* askeri bir terim olarak savaş gemilerinde dümen kullanan ve rütbesi çavuştan daha yüksek olan eri ifade eder.

Sonuç

Bu çalışmada yukarıda da görüldüğü gibi her terim; yapıları, kökenleri ve anlamları bakımından incelenmiştir. Bu terimler ilk başta, *yapım ekleriyle kök ve gövdelerden türetilen, kelime birleştirme yoluyla türetilen, örnekseme yoluyla türetilen, tarihi Türkçe metinlerden kelime aktarma yoluyla türetilen, genel dilden kelime aktarma yoluyla türetilen terimler ve yabancı kökenli terimler* olarak altı kategoriye ayrılmışlardır. Yapım ekleriyle kök ve gövdelerden türetilen 15, kelime birleştirme yoluyla türetilen 50, örnekseme yoluyla türetilen 5, tarihi Türkçe metinlerden kelime aktarma yoluyla türetilen 4, genel dilden kelime aktarma yoluyla türetilen 1 ve yabancı kökenli 23 olmak üzere toplam 98 askeri rütbe ve unvan incelenmiştir. Bu çalışmada kelimelerin kökenleri etimolojik sözlüklerde tespit edilmiştir. Anlamları sözlüklerden bulunarak anlam ilişkileri tespit edilmeye çalışılmış ve nihayetinde terimin Türkiye Türkçesi’ndeki hangi kavrama karşılık geldiği Türkçe Sözlük (2011)’ten faydalanılarak verilmiştir.

Askerlik terimleri oluşturulurken daha çok Türkçe kaynaklardan veya Türkçe terim türetme yollarından faydalandığı görülmektedir. *Yapım ekleriyle kök ve gövdelerden türetilen* terimler incelendiğinde, eklerin sözcük kök veya gövdelerine uygun bir şekilde getirildiği gözlemlenmektedir. Bütün örneklerde ‘belli bir anlam ilişkisi ile o işi veya mesleği yapan’ anlamı katan işlek *IX, CX, XCX* isimden isim ve fiilden isim yapım ekleri kullanılmıştır. Ayrıca bu kısımda incelenen sözcük kök veya gövdeleri büyük oranda Türkçedir.

Terimler çoğunlukla *kelime birleştirme yoluyla* türetilmiştir. Birleştirilen kelimeler; bazen her iki unsuru Türkçe bazen bir unsuru Türkçe bir unsuru yabancı kaynaklı bazen de her iki unsuru yabancı kaynaklıdır. En sık kullanılan birleşik terim yapısının bir unsurunun Türkçe bir unsurunun ise yabancı kaynaklı olduğunu görülmektedir. Ayrıca terimlerin büyük çoğunluğu sıfat tamlaması yapısındadır. Ancak terimlerin ekonomik olması amacıyla oluşturulan *tuğbay*, *erbaş* gibi kırpılmış, kısalanmış ve başharflendirilmiş örneklere de rastlanılır.

Tarihi Türkçe metinlerden kelime aktarma yoluyla türetilen 4 (çavuş, kazak, bey, ast) genel dilden kelime aktarma yoluyla türetilen 1 (er) örnek karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan *kelime birleştirme yoluyla* terim oluşturulurken büyük oranda bu yapıların bir unsuru olarak kullanılırlar: *erbaş*, *başçavuş*, *astsubay* örneklerinde olduğu gibi.

Son olarak, yabancı kaynaklı terimlerden kayda değer bir oranda istifade edildiği görülür. Bu da askerlik mesleğinin evrensel bir meslek olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu terimler, dile çok uzun bir süre önce girmiş olduğundan dolayı Türkçede kendi kavram çerçevelerine sahiptirler. Ayrıca yabancı kaynaklı terimlerin güncel anlamda yaygın bir şekilde kullanımda olmadığı da görülmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Ő. Halûk vd. (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Ő. Halûk vd. (2015), *Yayıncılık ve Medya Sözlüğü*, Ankara: TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı.
- Akgündüz, Ahmet (1996) “*Gedik*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 541-543, Ankara: TDV Yayınları.
- Develliođlu, Ferit (2012), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eker, Süer (2006), *Subay, Astsubay; Er, Erat - Erbaş Terimleri Üzerine*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt: XCII Sayı: 658 Ekim, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Ertürk, Ahmet Çetin (1997), *Fransızca-Türkçe Bilge Sözlük*.
- Karaağaç, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, Burcu İ. (2017), *Terimbilimi*, İstanbul: Bilge Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, Sevan (2018), *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Liber Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir (1995) “*Eşkinçi*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 469-471, Ankara: TDV Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir (1996) “*Gedikli*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 548-549, Ankara: TDV Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir (2007) “*Paşa*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34: 182-183, Ankara: TDV Yayınları.
- Özdemir, Emin (1973), *Terim Hazırlama Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sađlam, Musa Yaşar (2007), *Türkçedeki Terim Sorunsalı*, Türkbilig, Ankara, cilt: 14, sayı: güz, s. 168-176.
- Tietze, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt I A-E*, Simurg Yayınları.
- Türkmen, Zekeriya (2016) “*Jandarma*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, EK-1: 691-693, Ankara: TDV Yayınları.
- Vardar, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.
- Zülfikar, Hamza (2011), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

İnternet Kaynakları

<https://www.nisanyansozluk.com>

<http://sozluk.gov.tr/>

<http://lugatim.com/>

<https://islamansiklopedisi.org.tr>

<https://www.etymonline.com>